

helyzetrajzok utalnak erre. Versvilágában a kitapintható dolgok is „kétes tényekké” válnak. A *Vérkép* nagy lélegzetű, önmegszólító, tehát a személyiség és a szerep válságáról is tanúskodó *Hangvilla* című versétől jut el az *Utolsó vers*ben az önmagammal kell számot vetnem gondolatáig. A befogadást jellemző légüres térben a bizonytalan cselekvések vállalása, csak az önmagunkkal szembesítő, önmagunkra támaszkodó versírói magatartás maradt.

Annak ellenére, hogy Böndör Pál, mint minden eddigi kötetében, ebben is új összefüggésekbe állította vagy átértékelte költészetének lényeges elemeit, a gazdag, sziporkázó asszociációkkal telített, a műfajt, versíró önmagát, hősét és tárgyát egyaránt és egyszerre ironikus-parodizáló nagyvállalkozás, a *Vigeposz* után kissé csalódunk Böndör Pál legújabb „válogatott” verseinek gyűjteményében. A hallgatás és megszólalás határsávján keletkezett szövegeiben megmutatkozó széksziszt tudomásul vesszük ugyan, de ennek ellenére sajnáljuk a *Vigeposz*ban burjánzó nyelvi leleményeinek kiapadását, a *Jégverés*nek a vers körül agályoskodó megtorpanását.

TOLDI Éva

NYELVÉBEN ÉL-E MA A NEMZET?

Jezik i nacionalni odnosi. Sveske, 1984. 5—6. sz. Szarajevó

Nyelvében él a nemzet — hangzik a közismert magyar szállóige nemes gondolata, amely egyszerre határolja el a nemzeti tudatot a károsan is értelmezhető tartalmaktól, és teszi meg a nyelvet a világ emberi léptékű másává, volt és jelen dolgok emlékeztetvé. A címben szereplő kérdőjeles parafrázisban nem is a klasszikus jelentéstartalom iránt kívánunk kételyt támasztani, csupán egy minden vonatkozásban időszerű tudományos ülésszak alaphangját, kérdésfelvetését próbáltuk a magyar olvasó asszociációihoz közelhozni. Az ülésszakra tavaly, *A nyelv és a nemzetek közti viszonyok* (Jezik i nacionalni odnosi) címmel, Szarajevóban került sor, anyagát pedig a *Sveske* c. folyóirat 5—6. számában vehette kézbe az érdeklődő.

Nemzet és nép, nyelv és anyanyelv; nemzet és nyelv: mindezek a fogalmak és viszonyok már egyszer nyugvópontonra jutottak egy-egy nyelv terminológiájában és a régi Európa-központú gondolkodásban, amely a kapitalizmus első virágkorában, a nemzetté vált nép, az egyetlen nyelv viszonylataiban érlelődött, és rögződött világgéppé. De mi történik, ha ezt a nemzet- és nyelveszményt térben és időben elmozdítjuk, az új, marxista ideológiával szembesítjük? A gyarmatosítás hatása, utóhatásai alól felszabaduló, napjainkban emancipálódó afrikai, ázsiai etnikai csoportokra alkalmazzuk? Ezekre az egyáltalán nem jelentéktelen kérdé-

sekre keresett választ a Nemzeti Viszonyokat Tanulmányozó Intézet által szervezett nyelvészeti tanácskozás, a tárgykör legáltalánosabb elméleti kérdéseit, a világ sokféle nyelvének, a nyelvhez való viszonyulás tág horizontjait, Jugoszlávia nyelvpolitikáját, a szerbhorvát nyelv kérdéseit és a sajátos bosznia-hercegovinai viszonyokat is érintő vonulat egyre szűkülő köreiben.

A kérdésre már *Milan Šipka* megpróbált választ adni vitaindító tanulmányában, azt hangsúlyozva mindenekelőtt, hogy épp a nemzet—nyelv viszony korábbi elhanyagolása keltett elméleti és gyakorlati feszültségeket a szakterületen, ahol külön el kellett oda jutni, hogy a nemzet nemcsak kapitalista kategória és frázis, hanem máig ható tényező. A nyelv viszont, állásfoglalása szerint döntő, de nem elengedhetetlen feltétele a nemzetnek, a nemzet fizionómiáját más rangos tényezők is formálják, és éppen az egyéb tényezőkhöz való viszony formálja alapvetően az adott országok nemzetiségi politikáját is.

A nemzet és nyelv viszonyának autochton vetülete a *köznyelv* és hivatalos nyelv kérdése, amelynek (vagy amelyeknek) kiépítésekor például a több nemzet, nemzetiség alkotta Jugoszláviában is az unitarista, szeparatista, az etnocentrikus felfogás veszélyeit elkerülve lehet az igazi nyelvi közösség gondolatáig eljutni.

A „csak nyelvében él-e a nemzet?” alapproblémáját *Ranko Bugarski* jeles jugoszláv nyelvész fejtegeti tovább. Egyáltalán olyan kiemelt hely illeti-e meg a nyelvet a nemzetté válás feltételeiben — veti fel a kérdést —, mint amilyenek a faji, népi összetartozás, a vallás, a szokások? Szerinte csak akkor, ha a „konkurrens” tényezők csökkent intenzitással vannak jelen. Sorra veszi a nemzet és nyelv kapcsolatának vonatkozásait, s megállapítja, hogy kizárólagosságuk ideológiailag csak a nemzeti emancipációt szolgálva pozitív, összetartozásuk történetileg a legszorosabb, mert sok európai nemzet nyelvével együtt jelent meg és fejlődött a mai kvalitássá, lévén, hogy Herder óta a nemzeti nyelv a kollektív tudat, a csoportazonosítás elsődleges kifejezője.

Európától és az adott kortól távolodva azonban ez az eszme szerzefoszlik, mert sokszor a vallási, politikai, történelmi tényezők mellett a nyelv meg sem jelenhet a nemzetté válás, az államiság formálódásában, folyamatában pl. Indiában). *Bugarski Fischmann*-nal egyetértve új fogalmat vezet be és különít el: a *nacionalizmust*, amely a *nacionalizmussal* szemben nem az eleve meglévő különállásból, a nemzeti önzésből indul ki, hanem az együvé tartozást, a különbségek feletti integrálódást tűzi ki célul az alakuló nemzeteknél, tehát mindenképpen pozitív jelenség.

Šipka, *Bugarski* a kérdéseket külső tárgyilagossággal szemlélve eljuthatott odáig, hogy az egy nemzet—egy nyelv viszony nem törvényszerű, pl. Svájcban, az angol nyelvterületen, *Enver Halilović* viszont a problémát *belülről*, az adott etnikum felől közelíti meg. Innen nézve már

mindegy, hogy egy nyelvet több nemzet beszél-e, illetve egy nemzet kohézióját több nyelv teremti meg, mert az ember, az adott népcsoport világhoz való kapcsolódása, integrálódása mégiscsak egy adott nyelvhez kötött elsődlegesen, illetően identitásának tehát csak a nyelv az alapja. Hogy a nyelv a nemzeti világlátás, világgép hordozója, annak Halilović szerint is, elsősorban a fordítók a tanúi.

Másik fontos gondolatsora, hogy a nemzeti minőségnek nincsenek kanonizált feltételei, kiemelt attribútumai, amelyekhez csak diakronikus elvonatkoztatással juthatunk el. Csak fiatalabb és idősebb, kialakultabb nemzetekről lehet beszélni. A nyelv mindkét fázisban sorsdöntő szerepet játszik, mert az emberi munka, a történelem formálta érzékszerveink tapasztalata mégis ezen a titokzatos, néha gazdagító, néha szegényítő szűrőn áramlik át, s mint Marx írta, a szellem is mindörökké hordozza átkát, hogy légrezgek, hangok anyagságához, a nyelvhez kötött.

Ily módon Halilović, mondhatni, a *nyelvi relativizmusig*, korunk elterjedt fölfogásáig jutott el, amelynek veszélye: elhalványítja a valóságos tapasztalás és a nyelvi interpretáció közti különbségeket.

Eszményi nemzettípusról *Blagoja Korubinski* szerint sem lehet beszélni. A dialektikus váltakozás szellemében hol a konvergencia, hol a divergencia áramlatok kerekednek felül a történelmileg összetartozó közösségekben is.

A világ nyelvei és nyelvpolitikai áramlatai c. fejezetben igen érdekes *Josip Hamrnak* az ausztriai szlovén és horvát kisebbségek helyzetével foglalkozó tanulmánya, melyből megtudjuk, hogy a hivatalos közvélemény elvárná, hogy 20%-nál nagyobb délszláv lakosság körében sem használják saját névformáikat, változataikat, csak a német névhez illeszkedő hozzá a földrajzi köznevet: *Eibeldorf-vas*, vagy *-selo*.

Branko Tošović tanulmányából sok újat tudhatunk meg a Szovjetunió nyelvi politikájáról, amelynek sajátos kategóriái, vonásai alakultak ki, de legkülönösebbek az ott is ellenérzést keltő, a kis nyelvekhez fűződő elméletek (ahova finnugor nyelvrokonainkat is sorolják), amelyek szerint ezek továbbfejlesztése, írásbeliségük megteremtése fényűzés, inkább a fejlett orosz nyelvre kellene áttérniük.

A legidősebb, legizgatóbb kérdésekkel foglalkozik a *Jugoszlávia nyelvpolitikája* c. fejezet. *Miloš Okuka* általában, *M. Karadža* az alkotmányos rendelkezések fényében foglalkozik a kérdéssel, *H. Meděši* a vajdasági sajtóságot veszi sorra, *M. Resulović* a fegyveres erők vonatkozásában a Katonai összehasonlító szótárt mutatja be, melynek magyar munkatársai a Hungarológiai Intézet dolgozói. *I. Gostl* a *Jugoszláv enciklopédia* több (p. magyar) nyelvű kiadásáról értekezik. A jugoszláviai magyarságot is közelről érintő kérdésekkel foglalkozik *J. Jerković*, pl. a *Szerbhorvát—magyar frazeológiai szótárral*, *J. Buljović* a közoktatás, *J. Turčan* a televízió vonatkozásában. Igen, ezek a tanulmányok közelről érintik a mi kulturális, tudományos életünket, lap- és könyvkiadásun-

kat, tudományos projektumainkat. Sajnálattal kell azonban megjegyeznünk, hogy az előadók tömkelegében, a témák sokaságában, amelyekben még az afrikai népek tannyelveinek kérdései is sorra kerültek, egyetlen sem akadt, aki és amely ezekről az eredményekről, gondokról közvetlenül, valamely jugoszláviai magyar tanintézmény, művelődési fórum képviselőjeként szolt volna.

A szerbhorvát nyelv és változatai c. fejezetben is sok érdekes párhuzam vonására serkentő tanulmányt találunk, a keleti és nyugati dialektus megnevezéséről, a köznyelvi norma kialakulásának nehézségeiről. *Dragomir Čupić* tollából olvashatunk a szerbhorvát nyelvterületen is érlelődő helyesírási reformról, amely az idegen nevekhez való nyelvi viszonyt is revidéálni óhajtja. *Ljubica Prčić* tanulmányában pedig a szabadkai bunyevácok nyelvéről ír. Ez utóbbiban meghökkenéssel olvashatjuk, hogy a bunyevácág körében is használt Gyula keresztnév a török djul (gyul) szóból származik, amelynek aligha adhatunk hitelt.

Bosznia-Hercegovina nyelvi kérdéseiről, nyelvpolitikájáról hasonlóan érdekes, színvonalas tanulmányokat találunk, amelyek, az előzőekkel együtt, végsősoron a címben felvetett alapkérdéshez fűződnek, rejtett szálakon. Válaszuk pedig az, hogy a nemzet időben és térben szemlélve valóban nemcsak nyelvében él, s a nyelven kívüli tényezőknek, még a gazdasági rendszernek is, megvan a nyelvi vetülete a mához és lenyomata a múlthoz viszonyítva, mert bennük integrálódik és öröklődik tovább.

PAPP György

A KÜLÖNBÖZŐSÉG JOGÁN

Tordai Zádor: *Megértő módban*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984

Ahol csak egy igazság van, ott egy sincs. Paradoxonunk látszatra pusztán erkölcsi, alapjában véve azonban módszertani töltetű. A megismerés mikéntjét érinti. A *magyarázat* — amely Tordai Zádor szerint a megismerésnek *egyiké*, tehát *nem egyetlen* lehetséges módja — alkalmas arra, hogy megcsonkítsa a végtelen processzust: zárt válaszokat kínál. Legyen bár deduktív vagy szörszálhasogatóan analitikus, a bizonyítás bokra valamely hittétel, „végső evidencia” nedveiből táplálkozik. Innen a szerző rokonszenve a *megértés* dialektikája iránt, hiszen „a megértés nem egyszerűsít és nem egységesít, hanem az összességet különböző részek olyan egységének fogja fel, amelyben az egység éppen a különbözőségek által létezik”. Talán éppen ezért a megértés alapkötetelménye az empatikus szemlélet, a dologba magába való behelyezkedés tudása. Ha a „dolog” maga az ember, a megértés megszűnik tárgyi vi-